

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ БІЗНЕСУ І ПРАВА
КАФЕДРА ПУБЛІЧНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА І
ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

**ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИКО-
ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА**

Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: студентка IV курсу 12-482 групи
Спеціальності 081 Право
Освітньо-професійної програми «Право»

Паламарчук Ірина Сергіївна
Керівниця: д.ю.н., професорка Правоторова О.М.
Рецензентка: к.ю.н., прокурор Херсонської
місцевої прокуратури Херсонської області
Марченкова С.О.

Херсон – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Теоретико-правові засади юридичної відповідальності.....	8
1.1. Поняття, зміст юридичної відповідальності.....	8
1.2. Класифікація функцій юридичної відповідальності.....	14
РОЗДІЛ 2. Конституційно-правова відповідальність.....	20
2.1. Поняття і особливості конституційно-правової відповідальності.....	20
2.2. Специфіка конституційно-правової відповідальності.....	26
2.3. Конституційні санкції та їх види.....	38
РОЗДІЛ 3. Міжнародно-правова відповідальність.....	43
3.1. Поняття і підстави міжнародно-правової відповідальності. Поняття міжнародного правопорушення.....	43
3.2. Види і форми міжнародної відповідальності.....	49
3.3. Проблема притягнення до міжнародно-правової відповідальності за міжнародні злочини.....	53
ВИСНОВКИ.....	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	63

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Етап сучасного розвитку України містить кардинальні трансформаційні та євроінтеграційні процеси, прояв яких передбачає системне реформування низки сфер суспільної дійсності. Разом з тим, наявність вітчизняного права обумовлює значний вплив на всі складові національної правової системи України, в тому числі на юридичну відповідальність. Юридична відповідальність демонструє якісний показник ефективної реалізації прав і свобод людини та громадянина, а також ціннісних орієнтирів держави та суспільства загалом. Юридична відповідальність посідає одне із провідних місць за сучасною правовою доктриною, яку розглядають як правову категорію та міжгалузевий інститут права.

Між тим, суттєво зростаюча роль та вагомість юридичної відповідальності в публічному праві зумовлена основоположними задачами: розбудова правової держави; реалізація у життя засади взаємної відповідальності держави і особи. Юридична відповідальність як невід'ємна частина публічного права є основоположним засобом, при якому реалізуються публічні інтереси, не допускаються правопорушення, а також забезпечується публічний порядок в державі. Особливої значимості дана категорія отримала у зв'язку із загостренням громадянської та політичної нестабільності в нашій країні, що призвело до погіршення умов життя громадян з регулярним порушенням їх прав і свобод. Саме тому на цю правову категорію покладають гарантії щодо соціальної стабільності та забезпеченню охорони суспільства від правопорушень, щоб в подальшому розвивати та зміцнювати демократію.

Наведені обставини свідчать про важливість дослідження такої фундаментальної категорії як юридична відповідальність не тільки в

негативному (ретроспективному) аспекті, а й в позитивному (перспективному).

Теоретичне підґрунтя містить низку напрацювань вчених-правознавців, які займалися дослідженням юридичної відповідальності, серед таких можемо виокремити: Ю.В. Бауліна, К.В. Басіна, І.А. Безклубий, В.М. Вітрук, В.О. Василенко, В.С. Венедиктова, І.С. Гриценко, О.В. Гончарук, О.Є. Гіда, О.В. Гришук, Н.В. Заяць, А.М. Завальний, І.Г. Захаров, І.В. Зелена, А.А. Козловський, В.О. Кислухін, М.І. Козюбра, В.В. Копейчикова, Б.В. Калиновський, А.М. Колодій, Д.А. Липінський, Д.М. Лук'янець, Н.М. Пархоменко, О.В. Петришина, В.Ф. Погорілко, А.О. Селіванова, В.В. Середюк, О.Ф. Скакун, А.О. Червяцова, А.Є. Шевченко, О.Н. Ярмиш, В.М. Ягудін та інші.

Не дивлячись на вагому кількість теоретичних напрацювань, що стосуються проблематики юридичної відповідальності, по сей день залишаються дискусійні та неоднозначні питання. Це можна пояснити тим, що юридична відповідальність є складною та багатогранною правовою категорією.

Таким чином, теоретико-правове обґрунтування юридичної відповідальності – це важлива умова під час реформування права в Україні. Наведене та усе зазначене вище свідчить про актуальність дослідження даної правової категорії.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційна робота ґрунтується на положеннях Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18 березня 2004 року № 1629-IV, Указу Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» від 12 січня 2015 року № 5/2015, Указу Президента України «Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави» від 8 листопада 2019 року № 837, Указу Президента України

«Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 21 листопада 2002 року № 228-IV.

Кваліфікаційна робота виконана згідно напрямів наукових досліджень кафедри публічного та міжнародного права і правоохоронної діяльності факультету бізнесу і права Херсонського державного університету на тему: «Адміністративно-правове регулювання суспільних відносин у соціально-економічній, адміністративно-політичній сферах та правоохоронній діяльності» (номер державної реєстрації 0117U001733). Тему кваліфікаційної роботи затверджено Вченою радою Херсонського державного університету (наказ від 06.04.2021 № 430-Д).

Мета та завдання дослідження. Мета дослідження полягає у тому, щоб на підставі теоретичних напрацювань та норм чинного законодавства України охарактеризувати юридичну відповідальність, враховуючи проблемні аспекти.

Відповідно до поставленої мети вирішувались такі **завдання**:

- визначити поняття та розглянути зміст юридичної відповідальності;
- виявити класифікацію функцій юридичної відповідальності;
- визначити поняття та проаналізувати особливості конституційно-правової відповідальності;
- з'ясувати специфіку конституційно-правової відповідальності;
- дослідити конституційні санкції з виявленням їх видів;
- визначити поняття та підстави міжнародно-правової відповідальності, а також міжнародного правопорушення;
- проаналізувати види і форми міжнародної відповідальності;
- висвітлити проблему притягнення до міжнародно-правової відповідальності за міжнародні злочини.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, які виникають, змінюються та припиняються під час реалізації юридичної відповідальності.

Предмет дослідження – типологія юридичної відповідальності, яка здійснюється за рахунок теоретичних напрацювань та правових норм.

Методи дослідження. Обґрунтованість результатів кваліфікаційної роботи забезпечена загальнонауковими та спеціальними методами пізнання. Діалектичний та системний методи дозволили виявити змістовне наповнення юридичної відповідальності як правової категорії; структурно-функціональний метод став у нагоді під час з'ясування функцій юридичної відповідальності; метод класифікації дав змогу виокремити типологію юридичної відповідальності; формально-юридичний метод сприяв дослідити природу юридичної відповідальності, враховуючи юридичні конструкції та правову термінологію.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дослідженні висновки та пропозиції можна використовувати в подальших дослідженнях окресленого питання, на практиці, а окремі положення та висновки роботи – в процесі підготовки і проведення практичних занять з курсу «Публічне право», «Конституційне право», «Міжнародне право», «Адміністративне право».

Апробація результатів дослідження. Окремі положення дослідження було представлено у тезах доповіді Міжнародної курсантсько-студентської науково-практичної конференції Одеського державного університету внутрішніх справ «Проблемні питання правоохоронної та правозахисної діяльності в контексті євроінтеграційних тенденцій».

Публікації. Основні теоретичні положення та висновки кваліфікаційної роботи (проєкту) відображено за наступною публікацією:

– Паламарчук І.С. Санкції конституційно-правової відповідальності як виду юридичної відповідальності. «Проблемні питання правоохоронної та правозахисної діяльності в контексті євроінтеграційних тенденцій»: *матеріали міжнародної курсантсько-студентської науково-практичної конференції* / (м. Херсон, 26 березня 2021 року). Херсон, 2021. «.....».

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел.

Повний обсяг роботи становить 69 сторінок: основний текст – 62 сторінки, обсяг, що займає список використаних джерел і літератури (61 найменування) – 7 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

1.1. Поняття, зміст юридичної відповідальності

Юридична відповідальність займає одне із фундаментальних місць у вітчизняному правознавстві. Адже саме ця правова категорія є основоположним механізмом, за рахунок якого забезпечують основні права та свободи людини і громадянина. У зв'язку з цим, на початку дослідження вбачається за доцільне розглянути змістовне наповнення юридичної відповідальності в її негативному (ретроспективному) та позитивному (перспективному) аспектах.

Розпочинаючи з негативного (ретроспективного) аспекту, насамперед зазначимо, що за Конституцією України як вищим законодавчим актом: «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [1] (ч. 2 ст. 3). Виходячи з наведеного, можна побачити, що держава, будучи політико-територіальною організацією влади суспільства передбачає можливість використання правового примусу, однією з форм якого виступає юридична відповідальність. Звідси виникає необхідність пізнати юридичну відповідальність як правову категорію в публічному праві. Відмітимо, що по сей день в юридичній літературі не існує єдиного осмислення щодо визначення поняття «юридична відповідальність», тим самим, створюючи об'єктивні складності в процесі аналізу даної правової категорії. Враховуючи велику кількість пропонованих вченими понять «юридична відповідальність», дозволимо виокремити декілька цікавих підходів до його бачення.

На думку В.М. Горшеньова: «юридична відповідальність є визнана державою здатність особи (громадянина, установи, органу держави, посадової особи тощо) звітувати про своє протиправне діяння і зазнавати на собі заходів державно-примусового впливу у формі позбавлення благ, які безпосередньо їй належать» [2, с. 8]. Схожа точка зору надається Л.А. Луць, який писав, що «юридична відповідальність – це передбачений нормативно-правовими приписами обов'язок правопорушника зазнати негативних юридичних наслідків за вчинення правопорушення» [3, с. 102].

У свою чергу, інші вчені розуміють юридичну відповідальність як «обов'язок держави вжити до суб'єкта, який порушив норми діючого законодавства, відповідні заходи, зокрема застосувати передбачені законом санкції» [4, с. 322]. Тобто, в даному аспекті юридична відповідальність осмислюється як явище об'єктивного права. Подібна думка надається й С.П. Погребняком, яка, на нашу думку, є теоретично обґрунтованою та універсальною щодо розглядуваного поняття, а саме як «обов'язку держави вжити до суб'єкта, який порушив норми діючого законодавства, відповідні заходи, зокрема застосувати передбачені законом санкції», – писав вчений [5, с. 93].

Проте, при даній інтерпретації фактично відбувається ототожнення юридичної відповідальності із санкцією у виді державного примусу. Відтак, в цьому контексті слушним є твердження С.М. Олейнікова – «це передбачені нормами права і здійснювані в правових відносинах у процесуальному порядку уповноваженими державою суб'єктами засоби державного примусу до особи, яка вчинила правопорушення, що тягне для неї обов'язок зазнавати несприятливих наслідків особистого, майнового або організаційного характеру, вид і міра яких передбачені санкціями правових норм» [6, с. 66]. Між тим, І.М. Сенякін, поруч з іншими вченими осмислює юридичну відповідальність як таку, що виникає за правопорушення і є «правовими

відносинами між державою в особі її спеціальних органів і правопорушником, на якого покладається обов'язок зазнати відповідних несприятливих позбавлень та наслідків за скоєне правопорушення, за порушення вимог, які містяться в нормах права» [4, с. 331]. С.О. Комаров підкреслює, що «юридична відповідальність є виконанням правопорушником обов'язків на основі державного примусу, правових відносин, що виникають між державою та особою, на яку покладаються обов'язки зазнати несприятливих наслідків і позбавлень за вчинене правопорушення» [7, с. 82]. М.І. Абдуллаєв наводить наступне обґрунтування про те, що юридична відповідальність у широкому розумінні є «правовідносинами між державою в особі її певних органів і суб'єктами права, що відповідають перед суспільством і державою за точну та добросовісну реалізацію передбачених нормами права і звернених до них відповідних вимог, приписів» [8, с. 31].

Отже, кожна з перелічених позицій вчених має місце бути, оскільки має як сильні, так і слабкі сторони. На нашу думку, розкриття сутності юридичної відповідальності проглядається крізь призму правовідносин, які виникають після того, як було вчинено правопорушення. Це пов'язується перш за все з тим, що всі інтерпретації юридичної відповідальності так чи інакше, але схиляються до прямого обов'язку особи (учасника правовідносин) нести відповідальність за дії, які нею вчинені.

Продовжуючи, слід відмітити, що аналіз такої правової категорії як юридична відповідальність був би неповним, якщо не зробити акцент на її ознаки, класифікації яких також не має єдності в юридичній літературі.

Так, М.С. Малєїн відмічає юридичну відповідальність такими ознаками: «державний примус, засудження правопорушення та його суб'єкта, наявність негативних наслідків для правопорушника» [9, с. 26]. Заслугове на увагу міркування А.С. Піголкіна, який виокремлює

наступні ознаки: «1) вона є результатом правопорушення; 2) представляє собою державний примус і акумулює в собі кінцеву оцінку діяльності суб'єкта правопорушення; 3) тягне за собою настання негативних наслідків для суб'єкта правопорушення, передбачених санкцією норми права; 4) втілюється в життя в передбачених чинним законодавством процесуальних формах» [10, с. 199]. Значно доповнює ознаки юридичної відповідальності К.Г. Волинка, відзначаючи, що «юридичній відповідальності притаманний виключно державно-владний характер, оскільки здійснюється уповноваженими державними органами» [11, с. 184].

Отже, наведені вище визначення поняття і ознак «юридичної відповідальності» свідчать про те, що в сучасній юридичній науці не надається єдиної дефініції цій категорії, тому що її розглядають не комплексно, а виходячи лише з різноманітних підходів до її осмислення. Відштовхуючись від цього, вважаємо, що юридична відповідальність – це комплексне явище, яке є вагомим чинником під час реалізації прав і свобод суб'єктів правовідносин та здійснення органами державної влади обов'язків, що на них покладаються з ціллю в подальшому забезпечувати законність та правопорядок.

З метою продовження висвітлення змісту юридичної відповідальності, перейдемо до аналізу позитивного (перспективного) аспекту, звертаючись до поглядів вчених з даної проблематики.

На думку Ю.М. Оборотова: «позитивна (перспективна) юридична відповідальність визначається як реакція держави та суспільства на суспільно корисне діяння суб'єкта, шляхом застосування до нього заходів правового заохочення» [12, с. 295]. У свою чергу Б.Т. Базилев характеризує позитивну юридичну відповідальність як «категорію, в межах якої держава від імені суспільства на нормотворчому рівні встановлює певний абстрактний обов'язок для суб'єктів правовідносин виконувати покладені на них зобов'язання» [13, с. 43], тобто ним

заперечується існування позитивної відповідальності як окремо взятого виду, прив'язуючи її до існування деякого роду правовідносин, яким належить такий склад: об'єкт, суб'єкт та зміст.

Отже, виходячи з наданих тверджень, можемо прослідкувати актуальність цього питання, яке характеризується дуалістичністю, що обумовлює наявність кількох напрямів аналізу в межах юридичної відповідальності.

Юридична відповідальність позитивного (перспективного) аспекту існує у приватних галузях права, до яких належить трудове, цивільне, сімейне, тощо. Значним аргументом в цьому контексті є те, що більша частина норм приватного права характеризується диспозитивністю, що дає можливість вибору суб'єктом варіацій поведінки, яка в кінцевому результаті призводить до відповідних благ заохочувального характеру.

Наприклад ст. ст. 143-146 Кодексу законів про працю України закріплюють «заохочення за успіхи в роботі; заохочення за особливі трудові заслуги» [14]. Згідно до ч. 3 ст. 14 Цивільного кодексу України передбачається змога забезпечити цивільні обов'язки через засоби заохочення та відповідальності, які закріплені за договором або актом цивільного законодавства [15]. В свою чергу ч. 2 ст. 5 Сімейного кодексу України встановлює, що «держава заохочує і підтримує материнство та батьківство» [16].

Констатуємо, що наявність теоретичної конструкції позитивної (перспективної) відповідальності чітко передбачається законодавством України, цим і підтверджується її прив'язка за приватно-правовими відносинами.

Разом з тим, розглядаючи позитивну (перспективну) юридичну відповідальність за публічним правом, маємо відмітити, що тут їй притаманна дещо інша специфіка.

Основоположною галуззю публічного права вважають конституційну, бо за рахунок неї регулюються найважливіші суспільні

відносини, що формуються у соціальній дійсності. В цьому контексті правильною є думка М.В. Савчина, який вбачав, що «роль конституційного права в системі публічного права зводиться до формування балансу інтересів держави та соціальних груп, при якому відносини між суб'єктами будуються на основі поділу влади та збалансованого правління» [17, с. 20]. З цього виходить, що юридичну відповідальність за конституційним правом необхідно характеризувати як конституційно-правову, а не конституційну, яка, на нашу думку, відмічається політичним характером (про даний вид детальний аналіз надаватиметься в наступному розділі дослідження).

Не менш важливим є встановлення позитивної юридичної відповідальності за адміністративним правом. Низка представників характеризують адміністративну відповідальність як негативну, наголошуючи на існуванні примусу під час її реалізації. Так, В.К. Колпаков розуміє адміністративну відповідальність як «примусове застосування компетентним органом держави заходів впливу на правопорушника, що здійснюється у відповідності до встановленої законом процедури» [18, с. 528]. У свою чергу В.В. Зуй під адміністративною відповідальністю осмислює «накладення на суб'єктів адміністративного правопорушення стягнень матеріального чи морального характеру» [18, с. 612]. Звідси бачимо, що під позитивною адміністративною відповідальністю необхідно відмічати відповідні вимоги щодо поведінки суб'єктів, які характеризуються виконанням та дотриманням норм права, порушення яких передбачає притягнення до адміністративної відповідальності негативного характеру.

Значний внесок у розробку теоретичної концепції юридичної відповідальності надали вчені з кримінального права. Так, П.С. Матишевський визначає кримінальну відповідальність як «обов'язок особи, яка вчинила кримінальне правопорушення нести

відповідальність шляхом застосування до неї заходів державного примусу» [19, с. 86].

Отже, загалом, якщо говорити про позитивну юридичну відповідальність, то вона характеризується поведінкою особи з правомірним характером, що відповідає встановленим вимогам законодавчих актів і потребує виконання покладених державою обов'язків на суб'єкта права.

У порівнянні з негативною (ретроспективною) юридичною відповідальністю, позитивна спрямовується на правомірну поведінку особи, що є метою негативної юридичної відповідальності.

У зв'язку з наведеним, взявши до уваги окреслені міркування та позиції вчених, наголошуємо на необхідності сформулювати власне визначення юридичної відповідальності, під якою слід розуміти нормативний, гарантований та забезпечений державним примусом обов'язок стосовно додержання та виконання норм публічного права, реалізація якого полягає у правомірності поведінки суб'єкта права, яка схвалюється державою, а у разі його порушення – на правопорушника покладається обов'язок зазнати осуд, який обмежує його права.

Отже, роблячи висновок з викладеного, зазначимо, що нами було розглянуто змістовне наповнення юридичної відповідальності в її негативному (ретроспективному) та позитивному (перспективному) аспектах, враховуючи позиції правової доктрини, на підставі яких було сформульовано власне розуміння юридичної відповідальності.

1.2. Класифікація функцій юридичної відповідальності

В процесі проведення законопроектної діяльності майже завжди виникають питання щодо ролі та місця юридичної відповідальності за механізмом правового регулювання у відповідних сферах суспільних відносин. Фактично жоден законодавчий акт не може обійтись без норм,

які передбачають відповідальність за порушення його положень. Відтак, наведене й пояснює інтерес та важливість до різноманітних аспектів юридичної відповідальності, в тому числі до її функцій на яких і буде зосереджено увагу в даному підрозділі. Не можемо не відмітити, що функції найбільш сприятливо аналізувати в контексті адміністративного права.

Розглядаючи класифікацію функцій юридичної відповідальності, важливо вказати, що від них в значній мірі залежить те, яким чином будуть реалізовані санкції юридичної відповідальності до тих чи інших порушень. Тож, пропонуємо детальніше виокремити класифікацію основних, на нашу думку, функцій та надати їм поверхневий аналіз.

1. В юридичній літературі до сих пір існує домінуюча позиція, за якою основоположною функцією юридичної відповідальності вважають охоронну, спрямування якої – забезпечувати охорону переважної більшості видів суспільних відносин від посягань протиправного характеру [18, с. 271].

Як правило, в контексті існування даної позиції висуваються положення нормативно-правових актів, через які здійснюється регламентація відносин в частині адміністративної відповідальності. Так, згідно до ст. 1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) встановлено, що завданням цього кодексу є «охорона прав і свобод громадян, власності, конституційного ладу України, прав і законних інтересів підприємств, установ і організацій, встановленого правопорядку, зміцнення законності, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі точного і неухильного додержання Конституції і законів України, поваги до прав, честі і гідності інших громадян, до правил співжиття, сумлінного виконання своїх обов'язків, відповідальності перед суспільством» [20].

Однак охорона по суті своїй передбачає недопущення посягання щодо тих чи інших цінностей. Якщо ж протиправне посягання мало

місце бути, то в такому разі очевидним є той факт, що охоронна функція не була реалізована.

2. У межах окресленої вище охоронної функції, якщо за умови виявлення правопорушення – особа, якою її було вчинено, зазнавались відповідні обмеження у виді застосування стосовно неї певних санкцій, то у цьому випадку мова йде про каральну функцію, яка частіше за все прив'язується до адміністративної відповідальності, виходячи з положень КУпАП [18, с. 272].

З позиції багатьох вчених, адміністративне стягнення характеризується примусовим реагуванням на таке, що виникає чи вже виникло, протиправне діяння, тобто покарання винної особи, а також застосування до неї стягнень у виді певних позбавлень, які можуть мати матеріальний, моральний та особистий характер [18, с. 54-55].

3. Юридична відповідальність тісно взаємодіє з функціями державного управління, однією з яких виступає контроль [18, с. 273]. З цього приводу О.Ф. Андрійко казав, що «контроль слід розглядати як перевірку, а також спостереження з метою перевірки для протидії чомусь небажаному, для виявлення, попередження та припинення протиправної поведінки» [21, с. 27].

Вищевказана ідея представлялась й за іншими напрацюваннями вітчизняних фахівців. Як приклад, Д.М. Лук'янець обґрунтовував управлінську концепцію адміністративної відповідальності. За цією концепцією адміністративна відповідальність характеризується специфічним засобом реалізації примусового методу державного управління, спрямування якого – застосовувати до об'єкта управління у разі невідповідності його поведінки вимогам, встановленим у законодавчих актах – конкретні адміністративні стягнення [22, с. 264].

Здійснивши власний аналіз, констатуємо, що чинне адміністративне законодавство демонструє фактичне здійснення органами виконавчої влади державного управління або регулювання за

різними сферами суспільних відносин разом з контрольними повноваженнями (адміністративно-юрисдикційними), метою яких є притягнення до відповідальності суб'єктів, що їм підконтрольні.

4. Наступна група функцій юридичної відповідальності пов'язується з поступовою зміною тверджень щодо ролі держави в житті суспільства та переформатуванням з державоцентристської до людиноцентристської концепції влади, виокремлюючи управлінські функції [18, с. 273].

Вищенаведене знайшло свій вираз за так званою «публічно-сервісною концепцією» адміністративної відповідальності, змістовне наповнення якої виступає засобом забезпечення виконання зобов'язань, які випливають з договорів та інших відносин, не маючих відношення до державного управління [21, с. 66].

Прикладом є ст. 41-2 КУпАП за якою встановлено адміністративну відповідальність за «порушення чи невиконання зобов'язань щодо колективного договору, угоди особами, які представляють власників або уповноважені ними органи чи профспілки або інші уповноважені трудовим колективом органи, чи представниками трудових колективів...» [20]. Тут ми можемо чітко побачити, що дане правопорушення не відноситься до державного управління (регулювання), бо його ключова мета – забезпечити виконання зобов'язань сторонами колективного договору (угоди).

Іншим практичним прикладом можна навести ч. 2 ст. 134 КУпАП, за якою передбачається відповідальність за «неоплачене провезення багажу в електротранспорті і автобусах міського, приміського, міжміського сполучення, а також у маршрутних таксі...» [20], а ст. 135 КУпАП за «безквитковий проїзд пасажирів, в тому числі проїзд без реєстрації або компостування проїзного документа, а так само провезення без квитка дитини віком від семи до шістнадцяти років...» [20].

У висвітлених випадках адміністративна відповідальність стосується договорів на перевезення пасажирів і багажу. Тобто, застосування адміністративної відповідальності за діяння, зміст яких відображає цивільно-правові делікти, обумовлене характерними особливостями форми деяких цивільно-правових договорів, коротким строком деяких відносин та недієвістю встановленої законом процедури в частині примусового виконання зобов'язань за цивільно-правовими договорами для подібного типу угод. Тож, в цьому разі нормативна конструкція адміністративної відповідальності є набагато зручніша, аніж цивільно-правова, завдяки оперативності процедури.

Слід вказати, що адміністративна відповідальність може здійснювати не тільки основоположну функцію у вигляді примусового методу в аспекті державного управління (регулювання), а й інші функції задля забезпечення цивільно-правових зобов'язань. В цьому контексті відносини адміністративної відповідальності відносяться до адміністративно-правових за рахунок участі в них органів, що наділені виконавчо-розпорядчою компетенцією. Однак реалізація такої компетенції характеризується обслуговуючим (сервісним) спрямуванням, а конкретна користь від такої діяльності отримується як тими суб'єктами, чиї права порушуються, так і державою. Іншими словами інтерес однієї сторони за цивільно-правовими відносинами забезпечується за рахунок владного впливу на іншу сторону – порушника, а інтерес держави забезпечується шляхом надходження до бюджету сум, отриманих зі штрафних санкцій. Так, послуга держави проявляється у владному впливу на винну особу за ст. 41-2 КУпАП, чи невиконанні цивільно-правових зобов'язань з окреслених ст.ст. 134 та 135 КУпАП, із ціллю – примусити їх до виконання своїх зобов'язань, а в результаті передбачається плата за цю послугу у вигляді штрафу, що покладається на таку особу.

5. Останньою важливою функцією, на яку слід звернути увагу, є правозахисна [18, с. 274]. Як вважають вчені, реалізація правозахисної функції юридичної відповідальності в межах адміністративного права проявляється через наступні способи:

– реалізацію органами виконавчої влади адміністративної відповідальності через примусовий метод державного управління, бо в деяких ситуаціях ціллю державного управління за відповідними сферами передбачає забезпечення прав і свобод громадян;

– використання інституту адміністративної відповідальності, аби забезпечити окремі права громадян за тими сферами, в яких державне управління не котується (виконання умов колективних договорів, тощо);

– опосередковано через забезпечення за її рахунок виконання законних вимог зі сторони різних органів держави, які пов'язуються з припиненням дій, направлених на порушення прав і свобод людини та громадянина;

– за допомогою сприяння в частині забезпечення матеріальної бази, щоб реалізувати певні права громадян України [23, с. 205-207].

Відштовхуючись від наведеного та роблячи проміжний висновок, допускаємо, що функціональна різнобічність юридичної відповідальності в межах адміністративного права є проявом поліфункціональності самого адміністративного права, що виступає регулятором суспільних відносин.

Таким чином, завершуючи представлений підрозділ дослідження, слід констатувати, функції юридичної відповідальності сприятливо аналізувати в контексті адміністративного права, адже від них в значній мірі залежить те, яким чином будуть реалізовані санкції юридичної відповідальності до тих чи інших порушень. Нами було виокремлено та охарактеризовано наступні функції: 1) охоронна; 2) каральна; 3) контрольна; 4) управлінська; 5) правозахисна.

РОЗДІЛ 2

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

2.1. Поняття і особливості конституційно-правової відповідальності

Одним із провідних видів юридичної відповідальності вважається конституційно-правова. Її проблематика в умовах сьогодення набуває значної актуальності в теоретичному та практичному аспекті для конституційного права, бо без її послідовного розв'язання складно уявити подальший розвиток конституційного права як такого, що слугує для захисту прав і свобод людини та громадянина, а також під час розбудови демократичної держави. Наведене свідчить про значимість цього виду юридичної відповідальності та потребує більш поглибленого аналізу в межах нашого дослідження.

Перш за все відмітимо, що вітчизняна юридична наука та конституційне право надає цілу низку підходів стосовно розуміння конституційно-правової відповідальності. Саме тому, доречним буде направити ракурс на основні підходи щодо осмислення даної правової категорії, аналізуючи її через позитивну та негативну відповідальність, аби не відриватись від рамок дослідження.

Вченим Ю.В. Ткаченко конституційно-правову відповідальність визначено як «самостійний вид юридичної відповідальності, правові підстави якої зазначені в Конституції і конституційних законах України, а сутність складається у потерпанні суб'єктом за здійснення конституційного правопорушення несприятливих наслідків, передбачених конституційним законодавством» [24, с. 29]. Виходячи з цього визначення, основоположне акцентування зроблено на конституційно-правовій відповідальності, яка є самостійним видом юридичної відповідальності (без прив'язки до соціальної або політичної

відповідальності), а по-друге, її відношення стосується виключно норм Конституції України.

В свою чергу, як переконують Л.І. Антонова та Б.І. Кожохіна: «конституційно-правова відповідальність – це обумовлена політичною роллю і порядком обрання представницьких органів державної влади відповідальність Рад і депутатів, а також виборчих комісій безпосередньо перед народом за повне, ефективне, послідовне здійснення покладених на них державних функцій» [25, с. 75]. Суть даного осмислення полягає у політичній обумовленості конституційно-правової відповідальності, а також її прив'язки тільки до представницьких органів влади.

Ю.А. Дмитрієв і Ф.Ш. Ізмайлова вважають, що «конституційно-правова відповідальність являє собою відповідальність за неналежне здійснення публічної влади, яка має специфічні підстави і перелік санкцій» [26, с. 88-89]. За цим підходом в першу чергу звертається увага на те, що суб'єктами цієї відповідальності виступають органи публічної влади, а вже потім акцентування відводиться специфічним підставам та переліку санкцій.

О.О. Майданник вказує, що «під конституційно-правовою відповідальністю слід розуміти самостійний, встановлений в нормах конституційного права України вид юридичної відповідальності, спрямований насамперед на забезпечення правової охорони Конституції України, який передбачає необхідність для суб'єктів конституційного правопорушення відповідати за свою юридично значиму поведінку, що реалізується у сфері конституційно-правових відносин» [27, с. 93]. Підхід цього вченого свідчить про те, що метою конституційно-правової відповідальності є охорона вищого Закону України, а також її спрямування задля того, щоб формувати належну правову поведінку суб'єктів, які відповідають за неухильне додержання конституційних норм.

Водночас, на нашу думку, з-поміж наведених вище позицій, принагідним буде більш широке розуміння мети конституційно-правової відповідальності, без схиляння її тільки до охорони Конституції України, а як такої, що утверджує український конституціоналізм загалом. В цьому контексті існує власний специфічний підхід Н.В. Бутусової, якою пропонується широке осмислення конституційно-правової відповідальності держави, за яким вбачається нерозривний взаємозв'язок позитивної та ретроспективної відповідальності, тим самим, дозволяючи встановити механізм відповідальності публічної влади перед суспільством та взаємну відповідальність держави та особи, даючи нам осмислити роль і місце держави в існуючому сьогодні сучасному цивілізаційному розвитку [28, с. 80]. Окрім цього, вчена робить акцент і на тому, що «конституційно-правова відповідальність держави передбачає наявність у народу арсеналу засобів впливу на державну владу, до яких вона віднесла, передусім, форми прямої демократії (зокрема, форми прояву масового протесту народу проти політики, яка не відповідає його волі та інтересам, висування масових вимог зміни політичного курсу та відставки вищих посадових осіб держави)» [28, с. 81]. Тобто, по суті, при такому підході інститути прямої демократії відмічаються як складові позитивної конституційно-правової відповідальності держави, що, на нашу думку, принагідно додатково обґрунтувати.

Так, комплексно підходив до дослідження конституційно-правової відповідальності О.Ф. Фрицький, на переконання якого: «вона є специфічним видом юридичної відповідальності з власним механізмом і колом суб'єктів і санкціями, пов'язаними з діями політичного характеру. Вона існує в позитивному і негативному аспектах» [29, с. 185-187]. Тобто, цим вченим звертається увага на специфіку цього виду відповідальності, враховуючи власний правовий механізм, а також

робиться акцент на політичний характер, що поєднує у собі позитивну та негативну складові.

Виокремивши напрацювання науковців з приводу поняття конституційно-правової відповідальності, на підставі яких, задля повноти його висвітлення, постає необхідність указати на основні ознаки конституційно-правової відповідальності, серед яких слід виділити такі:

1) закріплена за конституційно-правовими нормами різноманітних законодавчих актів;

2) відноситься до інституту публічного права;

3) притаманне системотворче спрямування (встановлює на рівні Конституції України загальні принципи юридичної відповідальності у випадку порушення законодавства);

4) носить політичний характер (має поширення на тих суб'єктів конституційних відносини, які в той же час являються суб'єктами політики, якими здійснюється політична влада);

5) характеризується як формою позитивної (перспективної), так і формою негативної (ретроспективної) відповідальності;

6) передбачає особливі підстави для застосування (позитивна (перспективна) відповідальність характеризується юридичним фактом набуття спеціального конституційного статусу, а негативна (ретроспективна) відповідальність – юридичним фактом конституційного делікту)) [30, с. 189-190].

Отже, наведені ознаки конституційно-правової відповідальності прямо свідчать про те, що вона являється одним із видів юридичної відповідальності.

Відштовхуючись від усього сказаного, можемо встановити, що під конституційно-правовою відповідальністю слід розуміти встановлений конституційно-правовими нормами самостійний вид юридичної відповідальності, за яким передбачається, що суб'єкти державно-

політичних відносин мають виконувати покладені на них обов'язки у зв'язку із набуттям спеціального конституційного статусу (позитивний аспект), результатом чого є закріплення негативних наслідків у виді конституційно-правових санкцій за вчинення такими суб'єктами конституційного порушення (негативний аспект).

З метою продовження вкажемо на особливості конституційно-правової відповідальності, які так чи інакше, але зачіпають деякі ознаки, визначені вище.

Перший момент, який підкреслює особливість конституційно-правової відповідальності, полягає у порядку та процесі її реалізації. Мається на увазі, що фундаментальний спосіб реалізації, як і будь-якого іншого виду юридичної відповідальності передбачає судовий порядок. Між тим, реалізація конституційно-правової відповідальності може відбуватися шляхом прийняття рішення компетентним на те органом влади або органом місцевого самоврядування, або ж через використання форм безпосереднього народовладдя [30, с. 260].

Наступною особливістю, яка відрізняє конституційно-правову відповідальність від інших видів юридичної відповідальності можна вважати наявність своїх власних, особливих санкцій (більш детально дане питання буде розглядатися в останньому підрозділі цього розділу). Наразі вбачається за доцільне вказати на деякі з них: а) дострокове реформування (розформування) органу, який є підконтрольним; б) обмеження (позбавлення) спеціального статусу); в) тимчасова чи повна заборона здійснювати діяльність; г) визнання нормативного акту неконституційним, тощо [30, с. 261]. Отже, можемо прослідкувати, що подібного роду правових наслідків за іншими видами юридичної відповідальності не зустріти.

Не менш важливою особливістю конституційно-правової відповідальності є її політичний «відтінок», який зумовлено тим, що

переважна кількість її проявів відбувається за політико-правовою сферою життя [30, с. 261].

Іншою особливістю слід вказати на правові підстави конституційно-правової відповідальності, які розміщуються не в профільному законі або кодексі, що притаманне іншим видам юридичної відповідальності, а саме у Конституції України та супутніх їй законодавчих актів. Так, як нами наголошувалось, однією з ознак конституційно-правової відповідальності є фактична підстава – вчинення тим чи іншим суб'єктом конституційного правопорушення (делікт), який містить загальноприйнятий склад: об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт, суб'єктивну сторону. Пропонуємо детальніше охарактеризувати кожну складову.

Об'єкт конституційного правопорушення встановлює матеріальні (нематеріальні) блага та цінності, яким може завдаватись шкода, до таких прийнято відносити: власність, здоров'я, майно, територія, суверенітет, тощо.

Об'єктивна сторона відмічається наслідками, які пов'язані зі збитком, що заподіюється об'єкту конституційного делікту. Важливий елемент об'єктивної сторони характеризується протиправною поведінкою (діяльністю) суб'єкта конституційного права. Як правило, така поведінка визнається діянням, що суперечать вимогам конституційних норм.

Суб'єкт конституційно-правової відповідальності виступає в ролі учасника суспільних відносин, який наділяється конституційною правосуб'єктністю та деліктоздатністю. До таких, зокрема, належать Президент, органи влади, народні депутати, політичні партії, громадяни України, тощо. Особливістю конституційно-правової відповідальності є те, що ключовими «фігурантами» є саме вищі органи державної влади, в той час, як за іншими видами юридичної відповідальності основоположними суб'єктами є фізичні та юридичні особи.

Суб'єктивна сторона складу конституційного делікту характеризується виною, якою розуміється внутрішнє психічне ставлення суб'єкта до своєї протиправної поведінки та наслідків, що настали. Особливість вини саме в конституційно-правовій відповідальності передбачає не тільки психологічне, а і соціально-політичне спрямування [30, с. 262-263].

Як висновок, необхідно вказати, що нами було проаналізовано різноманітні підходи стосовно розуміння конституційно-правової відповідальності як у негативному, так і позитивному аспектах, доповнивши цей блок сутнісними ознаками, на підставі чого було сформульовано власне поняття конституційно-правової відповідальності.

Також виокремлено характерні особливості конституційно-правової відповідальності, які відрізняють її від інших видів юридичної відповідальності.

2.2. Специфіка конституційно-правової відповідальності

З'ясувавши розуміння конституційно-правової відповідальності як одного із видів юридичної відповідальності, доречно та логічно приділити увагу висвітленню її специфіки, яка, на нашу думку, характеризується діяльністю низки суб'єктів конституційно-правової відповідальності в позитивному та негативному аспектах.

1. Провідним суб'єктом позитивної та негативної конституційно-правової відповідальності в Україні є Верховна Рада України (далі – ВРУ).

Розглядаючи позитивну конституційно-правову відповідальність ВРУ, доцільно виходити з напрацювань О.М. Майданика, за дослідженням якого повноваження ВРУ розділяються за сферою та напрямками діяльності, серед яких: 1) сфера представницької діяльності

(внутрішнє та зовнішнє); 2) законодавча діяльність; 3) сфера установчих повноважень; 4) фінансово-бюджетна сфера; 5) сфера контрольних повноважень [31, с. 218]. Деталізувати кожну групу не будемо, лише додамо, що враховуючи сучасні тенденції розвитку нашої країни та суспільства, а також євроінтеграційні процеси, вважаємо, що ключова роль позитивної конституційно-правової відповідальності ВРУ належить до фінансово-бюджетної сфери.

Серед іншого, конституційно-правова відповідальність ВРУ передбачається в положеннях Конституції України, а саме: «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України» [1] (ст. 9). З цього випливає, що на ВРУ покладається загальна позитивна конституційно-правова відповідальність, виходячи з її обов'язку здійснювати через ратифікацію парламентський контроль щодо укладення міжнародних договорів, які, звісно мають значний вплив на державні інтереси України [32, с. 113].

Також за ст. 85 Конституції України [1] закріплено детальний перелік повноважень, які мають відношення до зовнішньої політики загалом та встановлюють позитивну конституційно-правову відповідальність ВРУ, зокрема (аби не виходити за межі дослідження, вказувати на них не вбачаємо за необхідне).

Звертаючись до негативної конституційно-правової відповідальності ВРУ, зазначимо, що згідно з приписами ст. 90 Конституції України: «Президент України має право достроково припинити повноваження Верховної Ради України...» [1]. Якщо ж ВРУ є суб'єктом колегіальної конституційно-правової відповідальності, то в такому разі прив'язується народний депутат України як суб'єкт індивідуальної конституційно-правової відповідальності. В контексті наведеного та виходячи з положень ч. 1 ст. 5 Закону України «Про статус народного депутата України» можемо побачити негативну

конституційно-правову відповідальність, яка проявляється у наступному: «рішення про дострокове припинення повноважень народного депутата приймається у десятиденний строк за поданням комітету, до компетенції якого входять питання депутатської етики, більшістю від конституційного складу Верховної Ради України» [33].

2. Президент України. Позитивна конституційно-правова відповідальність глави держави прослідковується у ст. 106 Конституції України:

1) представницькі повноваження, які полягають у представництві держави за внутрішньополітичними та зовнішньополітичними відносинами;

2) повноваження президента стосовно ВРУ. В цьому напрямі президент взаємно з ВРУ виконують різноманітні конституційні функції;

3) повноваження президента за сферою виконавчої влади. Так, основний закон наділяє президента достатньо широкою компетенцією по ставленню до Кабінету Міністрів України та інших органів виконавчої влади;

4) повноваження президента за сферою судової гілки влади. Президент не вправі втручатись в діяльність судових органів, однак він може активно взаємодіяти з цими органами, виконуючи деякі установчі функції;

5) повноваження президента за сферою національної безпеки, оборони та військової політики. Основоположний суб'єкт забезпечення безпеки – це держава, що виконує ті чи інші функції через діяльність органів влади. Президент, будучи главою, являється Верховним головнокомандувачем Збройних сил України [1; 34, с. 105-108].

Відмічаючи негативну конституційно-правову відповідальність президента України, вкажемо, що вона характеризується застосуванням до нього процедури імпічменту. «Президент України може бути

усунений з поста Верховною Радою України в порядку імпічменту у разі вчинення ним державної зради або іншого злочину» [1] (ст. 111 Конституції України).

3. Кабінет Міністрів України (далі – Кабмін) як вищий орган виконавчої влади в Україні. Позитивна конституційно-правова відповідальність Кабміну деталізується за ст. 116 Конституції України, в якій визначається сфера його компетенції [1].

Разом з тим, відмітимо про дуалістичний характер позитивної конституційно-правової відповідальності Кабміну, оскільки він «відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України» [1] (ч. 1 ст. 113 Конституції України).

Негативна конституційно-правова відповідальність Кабміну чітко закріплена за ст. 87 Конституції України, а саме: «Верховна Рада України за пропозицією Президента України або не менш як однієї третини народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України може розглянути питання про відповідальність Кабінету Міністрів України та прийняти резолюцію недовіри Кабінету Міністрів України більшістю від конституційного складу Верховної Ради України» [1].

4. Місцеві державні адміністрації як суб'єкти теж мають прояви позитивної та негативної конституційно-правової відповідальності.

Зазначимо, що позитивна конституційно-правова відповідальність цих суб'єктів вбачає колегіальне спрямування, реалізація якого закріплює за ними низку повноважень, що проявляється за наступними положеннями:

1) горизонтальна та вертикальна позитивна конституційно-правова відповідальність. «Місцеві державні адміністрації підзвітні і підконтрольні радам у частині повноважень, делегованих їм відповідними районними чи обласними радами» (горизонтальна

відповідальність) [1] (ч. 6 ст. 118 Конституції України), а також «підзвітні і підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня» (вертикальна відповідальність) [1] (ч. 7 ст. 118 Конституції України);

2) позитивна конституційно-правова відповідальність відповідно до напрямів діяльності та реалізації компетенції. Виходячи з приписів ст. 119 Конституції України та с. 2 Закону України «Про місцеві державні адміністрації», вони забезпечують: «а) виконання Конституції та законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади; б) законність і правопорядок; додержання прав і свобод громадян; в) виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля, а в місцях компактного проживання корінних народів і національних меншин – також програм їх національно-культурного розвитку; г) підготовку та виконання відповідних обласних і районних бюджетів; г) звіт про виконання відповідних бюджетів та програм» [1; 35] тощо.

З метою продовження, відмітимо про існування індивідуальної позитивної конституційно-правової відповідальності, яку несуть голови місцевих державних адміністрацій, зокрема: «голови місцевих державних адміністрацій при здійсненні своїх повноважень відповідальні перед Президентом України і Кабінетом Міністрів України, підзвітні та підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня» [1] (ч. 5 ст. 118 Конституції України).

В контексті наведеного, говорячи про негативну конституційно-правову відповідальність, зауважимо, що вона характеризується тільки індивідуальною, яка має прояв за такими конституційно-правовими санкціями:

1) скасування незаконних рішень. За ч. 8 ст. 118 Конституції України: «рішення голів місцевих державних адміністрацій, що суперечать Конституції та законам України, іншим актам законодавства

України, можуть бути відповідно до закону скасовані Президентом України або головою місцевої державної адміністрації вищого рівня» [1];

2) припинення повноважень голів місцевих державних адміністрацій. «Обласна чи районна рада може висловити недовіру голові відповідної місцевої державної адміністрації, на підставі чого Президент України приймає рішення і дає обґрунтовану відповідь. Якщо недовіру голові районної чи обласної державної адміністрації висловили дві третини депутатів від складу відповідної ради, Президент України приймає рішення про відставку голови місцевої державної адміністрації» [1] (ч.ч. 9,10 ст. 118 Конституції України).

На нашу думку, що стосується індивідуальної негативної конституційно-правової відповідальності, законодавцю не завадило б внести зміни, які б зобов'язували Президента України звільняти за конституційні порушення голів місцевих державних адміністрацій з посад, якщо тим висловлена недовіра половиною депутатів від складу відповідної ради (а не двома третинами, як це передбачено наразі).

5. Ще один суб'єкт державно-владних відносин, який на сьогодні необхідно реформувати та загалом змінювати підходи в частині удосконалення конституційно-правової відповідальності, є система органів місцевого самоврядування (далі – ОМС).

Проблемність нормального функціонування ОМС в нашій країні завжди була актуальною. Наведене зумовлено тим, що механізм правового регулювання у цій царині потребує кардинальних змін і така його складова, як конституційно-правова відповідальність, в тому числі [36, с. 33].

Тож, аналізуючи Конституцію України, можливо виокремити норми, які встановлюють статус місцевого самоврядування та засадничі напрями конституційно-правової відповідальності його органів, серед яких:

1) засадничі норми, які фіксують загальні засади правового статусу та відповідальності ОМС. Як приклад, згадаємо ст. 7 Конституції України, згідно до якої: «в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування» [1].

Додамо до наведеного положення, що таке визнання та гарантування вказує не тільки про існування цього інституту, а й про наявність у нього відповідних повноважень та відповідальності, в процесі їх реалізації. Про таке свідчить ст. 5 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», за якою передбачено систему місцевого самоврядування, при якій диференціюються суб'єкти місцевого самоврядування та їх відповідальність. Система має наступний вигляд (зі змінами від 2020 року): «територіальну громаду; сільську, селищну, міську раду; сільського, селищного, міського голову; виконавчі органи сільської, селищної, міської ради; старосту; районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст; органи самоорганізації населення» [37].

Виходячи зі змісту окресленої статті, йдеться про існування як колегіальних, так одноосібних суб'єктів за структурою місцевого самоврядування, що прямо вказує про змогу виділення позитивної та негативної конституційно-правової відповідальності;

2) норми, за рахунок яких передбачається конституційно-правова відповідальність колегіальних ОМС. До цієї групи норм слід відносити ті, що закріплені за ч. 14 ст. 47 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», яка встановлює відповідальність постійних комісій, які є «підзвітними раді та відповідальними перед нею» [37]. Разом з тим, ч. 4 ст. 48 вищенаведеного Закону вказує, що «повноваження тимчасової контрольної комісії ради припиняються з моменту прийняття радою остаточного рішення щодо результатів роботи цієї комісії, а також у разі припинення повноважень ради, яка створила цю комісію» [37], тощо;

3) норми, що вказують на конституційно-правову відповідальність одноосібних ОМС. Тут доцільно звернути увагу на ч. 5 ст. 49 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», яка встановлює відповідальність депутатів місцевих рад, а саме: «у разі пропуску депутатом протягом року більше половини пленарних засідань ради або засідань постійної комісії, невиконання ним без поважних причин рішень і доручень ради та її органів відповідна рада може звернутися до виборців з пропозицією про відкликання такого депутата у встановленому законом порядку» [37]. Прикладами можуть послугувати й інші приписи вищенаведеного закону з даного виду норм, однак, не вбачаємо раціональності в їх виокремленні, щоб не виходити за межі дослідження.

Узагальнюючи розгляд конституційно-правової відповідальності ОМС, бачимо, що її характерною особливістю є виокремлення відповідних норм, за рахунок яких здійснюється правове регулювання цього виду відповідальності ОМС через конституційний рівень та профільний закон, яким урегульовується така відповідальність диференційовано, залежно від суб'єктного складу.

6. Характерними особливостями конституційно-правової відповідальності володіють судді та суди України.

У судовій системі України, яка в комплексі становить судову владу держави, вагома роль покладається на суди загальної юрисдикції. Це можна пояснити тим, що ними розглядається найбільша кількість справ. У зв'язку з цим, особливу цікавість в даному аспекті викликає питання конституційно-правової відповідальності суддів за системою судів загальної юрисдикції [38, с. 53].

Аналізуючи позитивну конституційно-правову відповідальність даних суб'єктів, відмітимо, що вона відбувається за двома рівнями:

1) на конституційному рівні – Розділ VIII Конституції України [1];

2) на рівні статусних законів, за допомогою яких регулюються органи судової влади – Закони України «Про судоустрій і статус суддів», «Про Вищу раду правосуддя» [39;40].

Позитивна конституційно-правова відповідальність продемонстрована у ст. 124 Конституції України, яка встановлює загальні задачі та функції судової системи. Так, «правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи» [1].

В свою чергу, Закон України «Про судоустрій і статус суддів» безпосередньо визначає компетенцію суддів, обсяг якої створює базис позитивної та негативної відповідальності. Як приклад, ст. 23 цього Закону вказує, що «суддя місцевого суду здійснює правосуддя в порядку, встановленому процесуальним законом, а також інші повноваження, визначені законом» [39].

Водночас, ст. 54 вищенаведеного Закону чітко окреслює вимоги, які ставляться до судді. «Перебування на посаді судді несумісне із зайняттям посади в будь-якому іншому органі державної влади, органі місцевого самоврядування та з представницьким мандатом. Суддя не може поєднувати свою діяльність із підприємницькою, адвокатською діяльністю, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу (крім викладацької, наукової чи творчої), а також входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку. Суддя не може належати до політичної партії чи професійної спілки» [39] тощо.

Якщо вказані вимоги порушуються суддею, це може бути підставою, аби застосувати негативну конституційно-правову відповідальність. Зокрема, ст. 126 Конституції України передбачає низку

підстав, за яких припиняються повноваження судді, однак, нас цікавлять ті, що припиняють їх достроково, а саме: «а) порушення суддею вимог щодо несумісності; б) порушення суддею присяги; в) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо судді за вчинення ним злочину» [1].

Власна специфіка стосується порушення суддею присяги. Тут йдеться про вчинення ним дій, які порочать його звання та є підставою для викликання сумнівів у його об'єктивності, неупередженості та незалежності [38, с. 56]. Додамо важливий момент, що в цій інтерпретації мову вести можна не тільки про конституційно-правову відповідальність, а також про її поєднання з дисциплінарною, моральною та в деяких випадках з кримінальною відповідальністю.

В приклад наведеного, зробимо акцент виключно на поєднання конституційно-правової з дисциплінарною та кримінальною відповідальністю. Тут безумовно мова йде про набрання законної сили обвинувального вироку стосовно судді. При такій ситуації застосування кримінальної відповідальності передбачає преюдиціальне значення, щоб застосувати дисциплінарну та конституційно-правову відповідальність. Це можна пояснити тим, що набрання законної сили обвинувального вироку стосовно судді є підставою, щоб застосувати порядок, встановлений Законом України «Про вищу раду правосуддя» [40] в частині дисциплінарної відповідальності у виді звільнення судді з посади, з чого випливає інша підстава, щоб в подальшому суддею було втрачено конституційний статус. Окреслений приклад прямо свідчить про негативну конституційно-правову відповідальність.

7. Останнім суб'єктом, який вартий уваги, є органи прокуратури України. Не дивлячись на те, що у 2016 році розділом VII «Прокуратура» Конституції України було втрачено чинність, від цього конституційно-правова відповідальність не втрачає свого поширення на дану систему органів.

Розглядаючи особливості конституційно-правової відповідальності органів прокуратури, необхідно виходити з її двоєдиного осмислення:

1) позитивна відповідальність характеризується належним виконанням прокуратурою покладених на неї задач, функцій та повноважень, що настає з моменту набуття спеціального конституційного статусу;

2) негативна відповідальність характеризується застосуванням конституційно-правових санкцій у зв'язку із вчиненням конституційного порушення [41, с. 95].

В контексті наведеного, зазначимо, що після внесення змін до Конституції України, блок прокуратури перекочував до ст. 131-1, за якою нині визначається позитивна конституційно-правова відповідальність, зокрема, прокуратура здійснює:

1) «підтримання публічного обвинувачення в суді;

2) організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку;

3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом» [1].

Окрім Конституції України діє ще профільний Закон України «Про прокуратуру», яким за ст. 2 з-поміж тих, що наведені в основному Законі закріплено додаткові напрями позитивної конституційно-правової відповідальності через наступні функції: «нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян» [42].

Як і з органами ОМС має місце бути індивідуальна позитивна конституційно-правова відповідальність, здійснювана за двома формами:

1) форма підзвітності та підконтрольності. Як приклад наведемо ст. 6 Закону України «Про прокуратуру», в якій вказується, що «Генеральний прокурор щороку до 1 квітня подає до Верховної Ради України звіт про діяльність прокуратури...» [42]. В свою чергу «керівники обласних та окружних прокуратур на відкритому пленарному засіданні відповідної ради, на яке запрошуються представники засобів масової інформації, не менш як двічі на рік інформують населення відповідної адміністративно-територіальної одиниці про результати діяльності на цій території шляхом надання узагальнених статистичних та аналітичних даних» [42];

2) форма належної реалізації прокурорами покладених на них повноважень. Ця форма прослідковується у ст. 9 Закону України «Про прокуратуру», з приписів якої: «Генеральний прокурор: представляє прокуратуру у зносинах з органами державної влади, іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, особами, підприємствами, установами та організаціями, а також прокуратурами інших держав та міжнародними організаціями; організовує діяльність органів прокуратури України, у тому числі визначає межі повноважень Офісу Генерального прокурора, обласних та окружних прокуратур у частині виконання конституційних функцій; призначає прокурорів на адміністративні посади та звільняє їх з адміністративних посад у випадках та порядку, встановлених цим Законом» [42] тощо.

В контексті наведеної форми, окрім Генерального прокурора подібні повноваження мають керівник обласної прокуратури (ст. 11 вищенаведеного Закону), а також керівник окружної прокуратури (ст. 13 вищенаведеного Закону).

Насамкінець окреслимо негативну індивідуальну конституційно-правову відповідальність, яка прослідковується у ст. 42 Закону України «Про прокуратуру», в якій указано, що «Генеральний прокурор звільняється з адміністративної посади Президентом України за згодою Верховної Ради України: у зв'язку з поданням заяви про дострокове припинення повноважень на адміністративній посаді за власним бажанням; на підставі подання відповідного органу, що здійснює дисциплінарне провадження, або Вищої ради правосуддя; у разі наявності заборгованості зі сплати аліментів на утримання дитини, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за дванадцять місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання» [42].

Підсумовуючи наведене вище, робимо висновок про те, що специфіка конституційно-правової відповідальності характеризується діяльністю низки суб'єктів у позитивному та негативному аспектах. До таких суб'єктів нами було виокремлено та проаналізовано (за допомогою Конституції України та інших профільних законодавчих актів) наступні: 1) Верховна Рада України; 2) Президент України; 3) Кабінет Міністрів України; 4) місцеві державні адміністрації; 5) органи місцевого самоврядування; 6) судді в прив'язці до судової системи України; 7) органи прокуратури.

2.3. Конституційні санкції та їх види

Питання конституційно-правової відповідальності як виду юридичної відповідальності (враховуючи поступові дії до продовження проведення конституційної реформи) є як ніколи актуальним та значимим. Разом з тим, вагомою складовою механізму реалізації конституційно-правової відповідальності є санкції як форми негативної (ретроспективної) відповідальності суб'єктів конституційних правових

відносин. Відтак, саме юридична фіксація та майбутня практична реалізація ефективних конституційно-правових санкцій може забезпечити дієву співпрацю між різноманітними органами держави та органами місцевого самоврядування в Україні. Наведене свідчить про необхідність висвітлити дане питання в контексті з'ясування поняття та видів (форм) санкцій конституційно-правової відповідальності.

Насамперед зазначимо, що довідково-енциклопедична література поняття «санкція» осмислює декількома варіаціями:

- 1) загально-соціальне – як схвалення, визнання чого-небудь;
- 2) юридичне – як заходи впливу, покарання у разі порушення закону або як заходи впливу стосовно держави, якою порушено міжнародну угоду [43, с. 1293].

На законодавчому рівні поняття «санкції» можна прослідкувати, виходячи з положень ст. 1 Закону України «Про санкції», а саме: «з метою захисту національних інтересів, національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України, протидії терористичній діяльності, а також запобігання порушенню, відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів громадян України, суспільства та держави можуть застосовуватися спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи» [44].

У зв'язку з наведеним пропонуємо сформулювати власне визначення конституційно-правових санкцій під якими слід розуміти закріплені конституційно-правовими нормами негативні наслідки, які в порядку примусового характеру можуть накладатися на відповідного суб'єкта у разі вчинення ним конституційного делікту (деякі утиски політико-правового спрямування, яких він повинен зазнати внаслідок притягнення до конституційно-правової відповідальності.

Далі слід відмітити мету застосування конституційно-правових санкцій, яке теж може мати різне спрямування, зокрема:

1) каральна (репресивна) характеризується покаранням того, хто вчиняє конституційний делікт;

2) компенсаційна характеризується відновленням конституційної законності і правопорядку;

3) попереджувальна (превентивна) характеризується попередженням щодо вчинення можливих деліктів у майбутньому, тощо [45, с. 83-84].

Продовжуючи, слід зробити акцент на видах (формах) конституційно-правових санкцій, які є досить різноманітними та можуть відрізнитися сутнісними ознаками, у зв'язку з чим, виокремимо ті, які на нашу думку, є більш актуальними та прийнятними в межах конституційно-правової відповідальності.

Розглядаючи конституційно-правові санкції залежно від рівня їх конституційної та законодавчої фіксації, то наприклад до Президента України можливо застосувати лише один вид конституційно-правової відповідальності – усунення з посади за процедурою імпічменту; до політичних партій – попередження та заборону діяльності, а до організацій громадського типу – попередження, штраф, тимчасова заборона деяких видів діяльності, примусовий розпуск [1]. Додамо, що конституційно-правова відповідальність відмічається великим розмаїттям санкцій (24), які закріплено в ст. 4 Закону України «Про санкції», серед яких виділимо наступні: «блокування активів – тимчасове обмеження права особи користуватися та розпоряджатися належним їй майном; обмеження або припинення надання телекомунікаційних послуг і використання телекомунікаційних мереж загального користування; заборона передання технологій, прав на об'єкти права інтелектуальної власності; позбавлення державних нагород України, інших форм відзначення» [44] тощо.

З метою продовження виокремимо основні форми санкцій конституційно-правової відповідальності, якими виступають:

1) скасування (призупинення) дії актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування чи деяких їх положень. Як приклад тут можна навести наступне: «рішення голів місцевих державних адміністрацій, що суперечать Конституції та законам України, іншим актам законодавства України, можуть бути відповідно до закону скасовані Президентом України або головою місцевої державної адміністрації вищого рівня» [1] (ч. 8 ст. 118 Конституції України);

2) припинення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування (їх посадових та службових осіб). Як приклад послугує те, що «Верховна Рада України за пропозицією Президента України або не менш як однієї третини народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України може розглянути питання про відповідальність Кабінету Міністрів України та прийняти резолюцію недовіри Кабінету Міністрів України більшістю від конституційного складу Верховної Ради України» [1] (ч. 1 ст. 87 Конституції України);

3) ануляція юридичних результатів тих чи інших конституційно-правових дій. Так, відповідно до ч. 12 ст. 87 та ч. 9 ст. 88 Виборчого кодексу України – Дільнична та Окружна виборча комісія «визнає голосування на виборчій дільниці недійсним у випадках, передбачених цим Кодексом» [46];

4) обмеження чи призупинення певних основних прав. Виходячи з положень ч. 3 ст. 76 Конституції України: «не може бути обраним до Верховної Ради України громадянин, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку» [1];

5) скасування рішення про прийняття до громадянства України. В даному аспекті згадаємо ст. 19 Закону України «Про громадянство України», якою встановлено, що «підставами для втрати громадянства України є: набуття особою громадянства України внаслідок обману,

свідомого подання неправдивих відомостей або фальшивих документів» [47].

Виокремивши основні види та форми санкцій конституційно-правової відповідальності насамкінець вкажемо і на існування проблемного аспекту її застосування, який відмічається фрагментарністю та розрізненістю, а також значною кількістю недоліків процесуального порядку в частині притягнення до такої відповідальності. Значимим в цьому контексті є відсутність строку давності притягнення до конституційно-правової відповідальності та багато інших аспектів, які виходять за межі розглядуваного питання, а відтак, деталізувати їх не вбачаємо за необхідне. На нашу думку, в цілому задля вирішення всіх проблемних аспектів потрібно прийняти єдиний Закон України «Про конституційно-правову відповідальність», в якому буде чітко передбачено порядок та механізм притягнення до такої відповідальності тих чи інших суб'єктів конституційних правових відносин.

На підставі вищевикладеного, слід зазначити про те, що вагомою складовою механізму реалізації конституційно-правової відповідальності є санкції як форми негативної (ретроспективної) відповідальності суб'єктів конституційних правових відносин.

Встановлено, що під конституційно-правовими санкціями слід розуміти закріплені конституційно-правовими нормами негативні наслідки, які в порядку примусового характеру можуть накладатися на відповідного суб'єкта у разі вчинення ним конституційного делікту (деякі утиски політико-правового спрямування, яких він повинен зазнати внаслідок притягнення до конституційно-правової відповідальності).

Також виокремлено та охарактеризовано основні види (форми) санкцій конституційно-правової відповідальності.

РОЗДІЛ 3

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

3.1. Поняття і підстави міжнародно-правової відповідальності. Поняття міжнародного правопорушення

Останній розділ кваліфікаційної роботи передбачає огляд останнього виду юридичної відповідальності, який нами виокремлено, а саме – міжнародно-правова відповідальність. Проблематика міжнародно-правової відповідальності є малодослідженою, яка викликає багато дискусійних питань та спорів серед вченої спільноти [48, с. 132].

У зв'язку з наведеним, для того, щоб більш ґрунтовніше осмислити сутність міжнародно-правової відповідальності як виду юридичної відповідальності, необхідно з'ясувати категоріально-понятійний апарат даної правової категорії.

Зазначимо, що поняття міжнародної відповідальності загалом виступає однією із основоположних дефініцій в межах міжнародного права. Адже це логічно взаємозв'язує норму та санкцію у разі її невиконання, що прямо пов'язується з дієвістю міжнародного права та його авторитетом.

Як доводи́ла М.М. Антонович, «під міжнародно-правовою відповідальністю розуміють негативні юридичні наслідки, які наступають для суб'єкта міжнародного права в результаті порушення ним міжнародно-правового зобов'язання» [49, с. 76]. Тобто, з цієї позиції можна сказати, що міжнародно-правова відповідальність є обов'язком суб'єкта міжнародного права зазнавати відповідних негативних наслідків щодо вчиненого ним протиправного діяння, яке виступає підставою відповідальності.

За юридичною літературою міжнародно-правову відповідальність, як правило, відносять до виду юридичної відповідальності [50, с. 95].

Між іншим, у теорії права існує ширше трактування основоположних її характеристик, а саме: 1) реалізація відбувається в міжнародних правоохоронних правовідносинах між державою, яка є порушником та державою, яка є потерпілою стороною; 2) виникає після вчинення міжнародного правопорушення; 3) передбачає застосування до держави-порушниці заходів примусового характеру; 4) пов'язується з несприятливими наслідками для правопорушника; 5) кінцева мета – забезпечити міжнародну законність та міжнародний правопорядок [51, с. 162].

Отже, взявши до уваги наведені міркування, доводимо, що міжнародно-правова відповідальність є видом юридичної відповідальності, яка визначає обсяг обов'язків уповноваженими на те особами, включаючи передбачені міжнародними угодами санкції, спрямування яких – ліквідувати наслідки міжнародно-протиправного діяння.

Продовжуючи розгляд, необхідно відзначити підстави міжнародно-правової відповідальності. Проте, перед цим зауважимо, що за умов сучасних міжнародних процесів інтеграції та глобалізації, вимагається удосконалення правового регулювання за усіма сферами міжнародних відносин. Саме осмислення підстав виникнення міжнародно-правової відповідальності є досить важливою проблемою в сучасній доктрині міжнародного права, особливо коли відбувається реформування міжнародних відносин.

Важливим в цьому питанні є з'ясування міжнародного правопорушення. Міжнародне правопорушення тлумачиться за проектом статей щодо відповідальності держави за міжнародно-протиправні діяння, прийнятим Комісією міжнародного права ООН. Стаття 1 проголошує, що «будь-яке протиправне діяння держави тягне за собою міжнародну відповідальність цієї держави» [52]. В наступній статті вказується, що міжнародно-протиправне діяння можливе за

умови, якщо: а) поведінка, яка проявляється в дії (бездіяльності), має приписи до держави за міжнародним правом; б) така поведінка є порушенням міжнародного зобов'язання держави [52]. Наостанок вкажемо на ст. 3 проєкту, за якою діяння держави можливо кваліфікувати як міжнародно-протиправне тільки на підставі міжнародного права [52]. Мається на увазі, аби притягнути до міжнародно-правової відповідальності, необхідним є: 1) міжнародно-правове зобов'язання двох держав; 2) має бути наявним дія (бездіяльність), при яких порушується таке зобов'язання та які прив'язуються державі, що є відповідальною; 3) наслідок такої дії – збитки, що понесе держава [50, с. 201].

Надалі, акцентуючи увагу на змістовне наповнення ст. 4 проєкту, відмітимо що дії будь-якого органу держави розцінюються як діяння цієї держави, не зважаючи на те, виконує даний орган законодавчі, виконавчі або судові функції чи ні [52]. В цьому контексті підтримаємо тезу В.І. Лисовського, який казав, що «найчастіше держава несе відповідальність за дії або бездіяльність своїх виконавчих органів: міністерств і відомств, армійських і поліцейських підрозділів, прикордонних і спеціальних служб, аж до нижчої ланки виконавчої влади. Держава не може ухилитися від відповідальності, посилаючись на ту обставину, що, відповідно до внутрішнього законодавства, ці дії не потрібно робити або потрібно робити іншим способом» [53, с. 376].

З метою продовження висвітлення наведеного питання, оглянемо наостанок ще юридичні та фактичні підстави як види міжнародно-правової відповідальності за міжнародні правопорушення.

В загальному вигляді юридичні підстави міжнародно-правової відповідальності держави за міжнародні правопорушення є комплексом юридично обов'язкових приписів та міжнародно-правових актів, на основі яких можливо кваліфікувати різні варіації поведінки держави як міжнародне правопорушення [50, с. 210].

Вченим В.А. Василенко до юридичних підстав відповідальності держави відносяться тільки юридично діючі міжнародні зобов'язання, що закріплюються за правомірними міжнародно-правовими актами. Враховуючи специфічність таких актів, вченим вони поділялись на наступні групи: «міжнародний договір і міжнародний порядок; рішення міжнародних судів і рішення міжнародних (міжурядових) організацій, що мають обов'язкову силу; окремі односторонні міжнародно-правові акти держав» [54, с. 136]. Охарактеризуємо кожен групу докладніше, наголошуючи на окремих аспектах.

I. Міжнародний договір та міжнародний порядок займають першу сходинку в ієрархії джерел міжнародно-правової відповідальності. Коли мова йде про договори, то необхідно приписувати лише правомірні договори, оскільки приписи міжнародних договорів, які є недійсними, не мають юридичної сили, про що свідчить Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 1969 року [54, с. 139].

Що стосується міжнародного порядку, то він займає дещо «скромніше» місце. Таке обумовлюється тим, що в умовах сучасного періоду розвитку міжнародного права сфера дії звичаєвих норм значно знизилась на фоні суттєвого розвитку договірної регулювання міжнародних відносин. Але це не заважає йому виступати в ролі особливої форми і засобу, який засвідчує визнання відповідного способу поведінки держав як юридичного обов'язкового правила їх взаємовідносин [54, с. 140].

II. Рішення міжнародних судів викликають інтерес тим, що за їх допомогою фіксуються права та обов'язки сторін, які не знайшли спільного компромісу. Їм завжди притаманний обов'язковий характер. Так, загальноприйнято вважати, що після передачі спору на розгляд до міжнародного суду, на сторін покладається обов'язок підкоритися рішенням, яке буде прийнято судом. У наведеному контексті В.А. Василенко виділяє конкретні ситуації: «коли рішення виноситься у

зв'язку з право домаганнями сторін, що сперечаються, які не є наслідком міжнародного правопорушення; коли рішення виносяться у справі про порушення приписів міжнародно-правового акта» [54, с. 142]. Бачимо, що за першим випадком суд встановлює оновлені права та обов'язки сторін в частині предмета спору, а за другим – факт правопорушення, встановлюючи види і форми відповідальності щодо держави, яка є порушницею.

Говорячи про рішення міжнародних (міжурядових) організацій, слід відмітити, що їх настання як джерела юридичних підстав міжнародно-правової відповідальності держави відбувається лише тоді, коли ці рішення передбачають юридично обов'язковий характер. Як приклад, Статут ООН закріплює обов'язкові для виконання правила процедури для членів-держав [55, с. 151].

III. Окремими односторонніми міжнародно-правовими актами держав, зазвичай вважають ті, що відмічаються у формі декларацій, заяв, виступів посадових осіб, тощо. Тобто, через такі документи державою встановлюються чітко визначені правила або ж вони через власний вектор поведінки за сферою міждержавних відносин беруть на себе певні міжнародні зобов'язання [55, с. 152].

З приводу наведеного існує позиція В.А. Василенко, який стверджував, що «джерелом юридичних підстав відповідальності держави є лише ті її односторонні міжнародно-правові акти, що мають самостійне значення у плані добровільного прийняття цією державою певних міжнародних зобов'язань стосовно інших держав і визнаються цими державами» [54, с. 144]. Іншим, більш чітким висловлюванням є думка І.І. Лукашука, який зазначав наступне: «коли одна держава, з огляду на конкретні обставини односторонньої декларації іншої держави, почала на цій підставі певні дії і зміна декларації може завдати їй збитків, то така зміна неправомірна до завершення відповідної дії» [56, с. 202].

Загалом, односторонні міжнародно-правові акти потрібно відрізнити від внутрішньодержавних правових актів, дія яких не має поширення на міждержавні відносини.

Виокремлюючи фактичні підстави міжнародно-правової відповідальності держави, потрібно вказати, що вони лише допускають потенційну можливість настання відповідальності, тобто їх недостатньо для того, щоб виникали відповідні відносини юридичної відповідальності. Звідси, щоб відповідальність була фактичною, потрібна наявність спеціальних юридичних обставин (юридичні факти), які засвідчують правоохоронні відносини. Власне, міжнародне правопорушення і становить фактичну підставу відповідальності, за що суб'єкт несе юридичну відповідальність (в нашому випадку міжнародно-правову).

Підсумовуючи, зазначимо, що міжнародно-правова відповідальність як вид юридичної відповідальності є комплексом міжнародно-правових норм, якими здійснюється регулювання відносин між державою, що вчинила міжнародно-протиправне діяння або міжнародне правопорушення і потерпілою від такого діяння державою, забезпечуючи виконання порушником зобов'язань, які полягають у ліквідації несприятливих наслідків від таких дій, шляхом покладення відповідних обмежень матеріального (нематеріального) спрямування через систему міжнародно-правових примусових заходів, з ціллю – забезпечити виконання принципів та норм міжнародного права, а також охорону міжнародного правопорядку.

З'ясовано, що підстави міжнародно-правової відповідальності нерозривно пов'язуються саме з міжнародними правопорушення. До основних видів підстав міжнародно-правової відповідальності прийнято відносити: 1) юридичні – комплекс юридично обов'язкових вимог по відношенню до чинних міжнародно-правових актів, основою яких виступає поведінка (дія/бездіяльність), яку кваліфікують як

міжнародно-протиправну у зв'язку з чим, суб'єкт несе відповідальність;

2) фактичні – виникають за умови наявності спеціальних юридичних обставин (юридичні факти), які засвідчують правоохоронні відносини щодо вчиненого державою міжнародного правопорушення.

3.2. Види і форми міжнародної відповідальності

В цьому підрозділі пропонується висвітлити реалізацію конкретних видів і форм міжнародної відповідальності держав, які порушують міжнародні зобов'язання.

За міжнародним правом прийнято виділяти нематеріальну та матеріальну відповідальність, а ті, в свою чергу, мають власні форми [57, с. 114]. Наведене обумовлює необхідність деталізувати окреслене питання.

Нематеріальна відповідальність виникає, якщо суб'єкт міжнародного права порушив міжнародне зобов'язання. Даний вид стосується факту порушення норми, яка охороняє інтереси іншої держави, а також за умови, якщо майновий збиток чи інші несприятливі наслідки не передбачаються [57, с. 115]. В межах цього виду існують наступні форми:

1) репресалії характеризуються примусовими діями держави, мета яких – відновити свої права, що порушені іншою державою. В сучасному міжнародному праві неприпустимо застосовувати силу (погрози) у виді репресалій. Їх втілення може відбуватися заморожуванням або арештом банківських авуарів, затримкою або арештом рибальських суден, тощо [50, с. 144];

2) реторсії характеризуються примусовими діями держави у відповідь на недружелюбний акт зі сторони іншою держави, шляхом залучення посадових або юридичних осіб першої держави, які з самого

початку поставлені в дискримінаційні умови. Мета реторсій – відновити принцип взаєморозуміння у відносинах тих чи інших держав [50, с. 145];

3) сатисфакція має вираз в наданні державою, яка є порушником «задоволення» потерпілій державі. Дана форма проявляється висловлюванням жалю та завіренням потерпілій стороні у тому, що більше ніколи не буде допущено повторення правопорушень, між тим, буде покарано винних, тощо. Серед іншого, державою, яка є порушником, видається нормативний акт з визнання своєї вини [50, с. 146];

4) санкції характеризуються індивідуальними або колективними правомірними примусовими заходами, що вживаються проти держав-порушниць, аби припинити їх неправомірне поведіння або покарати за таку поведінку:

– індивідуальні санкції можуть застосовувати потерпілі держави до держави-порушниці. Такі санкції, як правило, спрямовані на те, щоб частково або повноцінно розірвати торгово-економічні відносини, транспортні зв'язки, спортивні контакти, тощо;

– колективні санкції можливо задіяти лише на підставі відповідного рішення Ради Безпеки ООН по відношенню до держав, дії яких несуть загрозу миру [58] (ст. 39 Статуту ООН). Такі санкції, як правило, спрямовуються на те, щоб повністю або частково перервати економічні відносини, залізничні, морські, повітряні та інші засоби зв'язку, а також передбачають розрив дипломатичних відносин. Якщо окреслених заходів буде недостатньо, то Рада Безпека ООН може прийняти рішення стосовно застосування санкцій з використанням збройної сили, щоб підтримувати або відновлювати міжнародний мир та безпеку [50, с. 147].

Отже, санкції є значимим інструментом, за рахунок якого Рада безпеки забезпечує виконання власних рішень.

Переходячи безпосередньо до матеріальної відповідальності, зазначимо, що її застосовують задля повної або часткової компенсації матеріальної шкоди, яку було заподіяно міжнародно-протиправним діянням держави. До форм цього виду відповідальності відносять:

1) репарації, які полягають у відшкодуванні потерпілій від агресії державі матеріальної шкоди у виді грошових коштів, натурі або послуг. Відмітимо, що поява норм про репарації пов'язується з мирними договорами Версальської системи, після того як завершилась Перша світова війна. Згідно з Версальським мирним договором (1919 року) – Німеччина зобов'язувалась не лише відшкодувати збиток, заподіяний протиправними воєнними діями, а й покрити усі витрати, яких зазнали союзні держави у зв'язку з війною [50, с. 152].

Вже після Другої світової війни норми про репарацію зазнали подальший розвиток. Їх втілювали за текстами мирних договорів, угод та інших домовленостей. Відтак, Німеччина зобов'язувалась відшкодувати матеріальний збиток, який становив більш ніж 200 млрд дол. [50, с. 153].

Також слід вказати, що історично репарації передувала контрибуція, тобто виплата матеріальних сум тією державою, яка переможена [50, с. 153];

2) реституція характеризується поверненням у натурі майна, що було неправомірно вилучено і вивезено воюючою державою з території противника. Як приклад, всі можливі види транспорту, які неправомірно вилучались у противника воюючою державою. Окрім цього, під реституцію підпадає майно, яке знаходиться не лише під контролем воюючої сторони, а й те, що опинилося під контролем третьої сторони [59, с. 141];

3) субституція є підвидом реституції, яка характеризується поверненням майна аналогічного тому, яке неправомірно вилучалось та вивозилось воюючою стороною з території противника. Прикладом можна навести мирний договір з Італією 1947 року, за яким на державу

покладався обов'язок повернути все золото, що награвували і незаконно вивезли в Італію [59, с. 142];

4) компенсація є морально застарілою формою матеріальної міжнародно-правової відповідальності, застосування якої можливо на підставі рішення міжнародного суду.

Новітня історія застосування даного виду бере початок з англо-американського третейського розгляду справи «Алабама» (1872 рік). Її суть була в тому, що після повстання південних штатів англійською королевою у 1861 році було видано декларацію про нейтралітет, як результат – жителів Півдня і Півночі визнано як сторонами, що воюють. Так, агентами Півдня в Європі замовлялись цивільні судна, які були озброєні поза меж територіальних вод Англії та брали участь у війні проти Півночі. Саме за таким способом було побудовано крейсер під назвою «Алабама», який, здійснюючи воєнні дії в Атлантичному та Індійському океанах, захопив 70 суден Півночі, тим самим, потопивши крейсер «Гаттерас». Після завершення громадянської війни, урядом США звинувачено Англію в порушенні нейтралітету, вимагаючи відшкодування збитків, завданих неправомірними діями «Алабами» [59, с. 143].

Отже, усі вищенаведені форми матеріальної відповідальності пов'язуються з вчиненням міжнародного злочину – агресії. Проте, матеріальний збиток може бути заподіяно міжнародними деліктами навіть при правомірній діяльності держав під час використання джерел підвищеної небезпеки (авіація, космічні об'єкти, атомна енергія, тощо). У таких випадках під компенсації підпадає так звана дійсна матеріальна шкода (пряма і непряма), в той час як втрачена вигода, зазвичай, не підлягає відшкодуванню. Додамо, що за міжнародними угодами передбачається обмеження абсолютної матеріальної відповідальності. При застосуванні таких договорів йде вказівка на максимальну суму, яку можливо сплатити постраждалій стороні як компенсацію за збиток, що

заподіювався. При реалізації абсолютної відповідальності постраждала сторона в будь-якому разі отримає компенсацію, навіть якщо держава, якою заподіяно збиток, буде доводити, що всі її дії були правомірні [59, с. 144].

Як підсумок, необхідно вказати про те, що за міжнародним правом прийнято виділяти нематеріальну та матеріальну відповідальність.

Нематеріальна міжнародна відповідальність виникає, якщо суб'єкт міжнародного права порушив міжнародне зобов'язання. Даний вид стосується факту порушення норми, яка охороняє інтереси іншої держави, а також за умови, якщо майновий збиток чи інші несприятливі наслідки не передбачаються. В межах цього виду існують наступні форми: репресалії, реторсії, сатисфакція, санкції (індивідуальні та колективні).

Матеріальна міжнародна відповідальність застосовується задля повної або часткової компенсації матеріальної шкоди, яку було заподіяно міжнародно-протиправним діянням держави. До форм цього виду відповідальності відносять: репарації, реституцію, субституцію, компенсацію.

3.3. Проблема притягнення до міжнародно-правової відповідальності за міжнародні злочини

Завершаючи висвітлення міжнародно-правової відповідальності, доречно вказати на актуальність її проблематики, яка обумовлюється тим, що саме її функціонування здатне забезпечити мир у світі від міжнародних злочинів загалом та правопорядок за усією міжнародною системою, зокрема.

Практика міжнародних відносин держав достатньо часто демонструє нам їх «ухилення» від міжнародно-правової відповідальності за вчинені ними міжнародні злочини. Саме тому,

сьогодні питання міжнародно-правової відповідальності потребує свого вирішення шляхом прийняття оновлених міжнародних документів та внесенням змін до нині діючих міжнародно-правових актів, які слугуватимуть більш ефективній регламентації міжнародно-правової відповідальності за вчинення міжнародних злочинів. Адже без нагального вирішення проблем міжнародно-правової відповідальності продовжує поширюватись безкарність держав за міжнародні злочини. Окрім цього, держави, чиї права та інтереси було порушено, не одержують належної компенсації. Взагалі, усе наведене свідчить про дестабілізацію міжнародного правопорядку та «підриває» авторитет міжнародного права.

Як вважає Н.В. Пронюк: «проблема міжнародно-правової відповідальності суб'єктів міжнародного права тісно пов'язана з боротьбою проти міжнародних злочинів, насамперед проти агресії, за мир і міжнародну безпеку народів. Особливо тяжка відповідальність держав за агресію впливає з принципу заборони застосування сили та загрози силою в міжнародних відносинах» [50, с. 322].

До наведеної позиції додамо, що проблема міжнародної відповідальності прямо залежить від втілення у життя засад і норм сучасного міжнародного права. Більш того, міжнародна відповідальність держави являється одним із фундаментальних принципів сучасного міжнародного права, оскільки це вказує на правові наслідки, настання яких є неминучим для суб'єкта міжнародного права внаслідок вчиненого ним міжнародного злочину, що в результаті покладає обов'язок на такого суб'єкта (державу) ліквідувати завданий збиток. Між іншим, проблема міжнародної відповідальності має відношення до функціонування міжнародного права, який є найдавнішим інститутом, проте, не дивлячись на його систематичне практичне застосування і удосконалення, норми правового спрямування даного інституту досі не

кодифіковані, а відтак, він ґрунтується на дії звичаєвих норм, сформованих на основі прецедентів та різноманітних судових рішень.

Продовжуючи, звернемо увагу на одну з актуальних проблем в частині притягнення до міжнародно-правової відповідальності за міжнародні злочини. Проблема стосується вчинення агресії без винесення відповідного рішення Радою Безпеки ООН. Держави-члени ООН мають право заблокувати рішення щодо себе, коли порушуються їх власні інтереси. В даному аспекті слід наголосити, що серед вченої спільноти побутує думка, що Рада Безпеки ООН потребує реформування, аби позбавити ту чи іншу державу-члена блокувати рішення проти її інтересів.

В межах наведеного, слухним є твердження І.В. Касинюка, який зазначав, що «у бік Ради Безпеки постійно лунають обвинувачення стосовно того, що вона є ефективною лише для захисту прав та інтересів її постійних членів. Держави-члени ООН не відчують своєї причетності до прийняття рішень, тому що більшість засідань відбувається, так би мовити, за зачиненими дверима, найчастіше інформацію стосовно їх результатів держави отримують уже постфактум» [60, с. 97]. Цілком і повністю підтримуємо цю думку та вкажемо наступний приклад. В 2014 році в рамках сесії Генеральної Асамблеї ООН – проведено зустріч міністрів по питанню права вето в Раді Безпеки. В обговоренні приймала участь Франція, яка внесла пропозицію з приводу того, щоб зобов'язати діючих членів Ради Безпеки в добровільному порядку утримуватися від застосування права вето з метою блокування дій, що спрямовуються на те, аби запобігти насиллю. Зі сторони Росії було оголошено незгоду з такою вимогою по зміні порядку застосування вето.

Беручи до уваги вищенаведене міркування, зазначимо, що саме внаслідок застосування Російською Федерацією вето в 2014 році – Радою Безпеки не було вжито відповідних заходів, щоб запобігти

порушення територіальної цілісності України. В цьому контексті впливає інша проблема, триваюча по сей день. Мова йде про гібридну війну, яку Росія продовжує вести вже сьомий рік, унеможливаючи повернути світ до «звичної нормальності». Згадаємо «гучну» пленарну сесію П'ятого саміту «Східного партнерства», на якій экс-президентом Петром Порошенко зазначалося про те, що необхідно заохочувати країни, які демонструють європейські прагнення та швидко прогресивність в напрямі демократичності. Після того як Україною проголошено євроінтеграційний курс, сучасний глобалізаційний процес та переформатування в даному аспекті внутрішньої і зовнішньої політики обумовили переосмислення суті низки правових понять. І саме за рахунок ефективного застосування такого міцного інструменту як міжнародно-правова відповідальність, що є одним із видів юридичної відповідальності, можливо змусити сторону-агресора припинити здійснювати кровопролиття, поширювати пропаганду війни, тероризм, а також дестабілізувати ситуацію в нашій країні, захищаючи загальнолюдські цінності [61].

Таким чином, основоположна проблема притягнення до міжнародно-правової відповідальності за міжнародні злочини стосується вчинення агресії без винесення відповідного рішення Радою Безпеки ООН як одного з ключових органів в цьому питанні. Ця проблема прямо відноситься до трагічних подій, які розпочато в 2014 році в Україні та продовжуються сьогодні, а саме агресія зі сторони Російської Федерації.

В цілому міжнародно-правова відповідальність – це актуальна проблема сьогодення в межах сучасного міжнародного права. Механізм застосування міжнародно-правової відповідальності потребує виваженого удосконалення задля того, щоб підтримувати сферу міжнародного правопорядку та карати держави за протиправні діяння.

Удосконаливши механізм застосування міжнародно-правової відповідальності, значно зменшиться кількість «ухилень» держав від

відповідальності за міжнародні злочини, тим самим, посилить «авторитет» сучасного міжнародного права.

Вважаємо, що одним із звичних та прийнятних способів удосконалення механізму є прийняття оновлених міжнародних документів та внесення змін до нині діючих міжнародно-правових актів, які слугуватимуть більш ефективній регламентації міжнародно-правової відповідальності за вчинення міжнародних злочинів.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження на підставі теоретичних напрацювань та норм чинного законодавства України охарактеризовано юридичну відповідальність, враховуючи проблемні аспекти. Основоположними висновками, що були сформульовані у кваліфікаційній роботі є наступні:

1. Розглянуто змістовне наповнення юридичної відповідальності в її негативному (ретроспективному) та позитивному (перспективному) аспектах, враховуючи позиції правової доктрини, на підставі яких було сформульовано власне розуміння юридичної відповідальності під якою слід розуміти нормативний, гарантований та забезпечений державним примусом обов'язок стосовно додержання та виконання норм публічного права, реалізація якого полягає у правомірності поведінки суб'єкта права, яка схвалюється державою, а у разі його порушення – на правопорушника покладається обов'язок зазнати осуд, який обмежує його права.

Загалом вважаємо, що юридична відповідальність – це комплексне явище, яке є вагомим чинником під час реалізації прав і свобод суб'єктів правовідносин та здійснення органами державної влади обов'язків, що на них покладаються з ціллю в подальшому забезпечувати законність та правопорядок.

2. Констатовано, що функції юридичної відповідальності сприятливо аналізувати в контексті адміністративного права, адже від них в значній мірі залежить те, яким чином будуть реалізовані санкції юридичної відповідальності до тих чи інших порушень.

Виокремлено та охарактеризовано наступні функції: 1) охоронна; 2) каральна; 3) контрольна; 4) управлінська; 5) правозахисна.

В цілому, функціональна різнобічність юридичної відповідальності в межах адміністративного права є проявом

поліфункціональності самого адміністративного права, що виступає регулятором суспільних відносин.

3. Проаналізовано різноманітні підходи стосовно розуміння конституційно-правової відповідальності як у негативному, так і позитивному аспектах, доповнивши цей блок сутнісними ознаками, на підставі чого було сформульовано власне поняття конституційно-правової відповідальності, під якою слід розуміти встановлений конституційно-правовими нормами самостійний вид юридичної відповідальності, за яким передбачається, що суб'єкти державно-політичних відносин мають виконувати покладені на них обов'язки у зв'язку із набуттям спеціального конституційного статусу (позитивний аспект), результатом чого є закріплення негативних наслідків у виді конституційно-правових санкцій за вчинення такими суб'єктами конституційного порушення (негативний аспект).

Також виокремлено характерні особливості конституційно-правової відповідальності, які відрізняють її від інших видів юридичної відповідальності, серед яких:

- 1) порядок та процес реалізації конституційно-правової відповідальності;
- 2) наявність своїх власних, особливих санкцій;
- 3) наявність політичного «відтінку»;
- 4) правові підстави конституційно-правової відповідальності, які розміщуються не в профільному законі або кодексі, що притаманне іншим видам юридичної відповідальності, а саме у Конституції України та супутніх їй законодавчих актів.

4. З'ясовано, що специфіка конституційно-правової відповідальності характеризується діяльністю низки суб'єктів у позитивному та негативному аспектах.

До таких суб'єктів нами було виокремлено та проаналізовано (за допомогою Конституції України та інших профільних законодавчих

актів) наступні: 1) Верховна Рада України; 2) Президент України; 3) Кабінет Міністрів України; 4) місцеві державні адміністрації; 5) органи місцевого самоврядування; 6) судді в прив'язці до судової системи України; 7) органи прокуратури.

5. Вагомою складовою механізму реалізації конституційно-правової відповідальності є санкції як форми негативної (ретроспективної) відповідальності суб'єктів конституційних правових відносин.

Встановлено, що під конституційно-правовими санкціями слід розуміти закріплені конституційно-правовими нормами негативні наслідки, які в порядку примусового характеру можуть накладатися на відповідного суб'єкта у разі вчинення ним конституційного делікту (деякі утиски політико-правового спрямування, яких він повинен зазнати внаслідок притягнення до конституційно-правової відповідальності).

Виокремлено та охарактеризовано основні види (форми) санкцій конституційно-правової відповідальності, зокрема:

- 1) залежно від рівня їх конституційної та законодавчої фіксації;
- 2) скасування (призупинення) дії актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування чи деяких їх положень;
- 3) припинення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування (їх посадових та службових осіб);
- 4) ануляція юридичних результатів тих чи інших конституційно-правових дій;
- 5) обмеження чи призупинення певних основних прав;
- 6) скасування рішення про прийняття до громадянства України.

6. Міжнародно-правова відповідальність як вид юридичної відповідальності є комплексом міжнародно-правових норм, якими здійснюється регулювання відносин між державою, що вчинила міжнародно-протиправне діяння або міжнародне правопорушення і

потерпілою від такого діяння державою, забезпечуючи виконання порушником зобов'язань, які полягають у ліквідації несприятливих наслідків від таких дій, шляхом покладення відповідних обмежень матеріального (нематеріального) спрямування через систему міжнародно-правових примусових заходів, з ціллю – забезпечити виконання принципів та норм міжнародного права, а також охорону міжнародного правопорядку.

З'ясовано, що підстави міжнародно-правової відповідальності нерозривно пов'язуються саме з міжнародними правопорушення. До основних видів підстав міжнародно-правової відповідальності прийнято відносити:

1) юридичні – комплекс юридично обов'язкових вимог по відношенню до чинних міжнародно-правових актів, основою яких виступає поведінка (дія/бездіяльність), яку кваліфікують як міжнародно-протиправну у зв'язку з чим, суб'єкт несе відповідальність;

2) фактичні – виникають за умови наявності спеціальних юридичних обставин (юридичні факти), які засвідчують правоохоронні відносини щодо вчиненого державою міжнародного правопорушення.

7. Міжнародне право виділяє нематеріальну та матеріальну відповідальність.

Нематеріальна міжнародна відповідальність виникає, якщо суб'єкт міжнародного права порушив міжнародне зобов'язання. Даний вид стосується факту порушення норми, яка охороняє інтереси іншої держави, а також за умови, якщо майновий збиток чи інші несприятливі наслідки не передбачаються. В межах цього виду існують наступні форми: репресалії, реторсії, сатисфакція, санкції (індивідуальні та колективні).

Матеріальна міжнародна відповідальність застосовується задля повної або часткової компенсації матеріальної шкоди, яку було заподіяно міжнародно-протиправним діянням держави. До форм цього

виду відповідальності відносять: репарації, реституцію, субституцію, компенсацію.

8. Аргументовано, що основоположна проблема притягнення до міжнародно-правової відповідальності за міжнародні злочини стосується вчинення агресії без винесення відповідного рішення Радою Безпеки ООН як одного з ключових органів в цьому питанні. Ця проблема прямо відноситься до трагічних подій, які розпочато в 2014 році в Україні та продовжуються сьогодні, а саме агресія зі сторони Російської Федерації.

В цілому міжнародно-правова відповідальність – це актуальна проблема сьогодення в межах сучасного міжнародного права. Механізм застосування міжнародно-правової відповідальності потребує виваженого удосконалення задля того, щоб підтримувати сферу міжнародного правопорядку та карати держави за протиправні діяння.

Удосконаливши механізм застосування міжнародно-правової відповідальності, значно зменшиться кількість «ухилень» держав від відповідальності за міжнародні злочини, тим самим, посилить «авторитет» сучасного міжнародного права.

Вважаємо, що одним із звичних та прийнятних способів удосконалення механізму є прийняття оновлених міжнародних документів та внесення змін до нині діючих міжнародно-правових актів, які слугуватимуть більш ефективній регламентації міжнародно-правової відповідальності за вчинення міжнародних злочинів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Горшенъов В. М. Теоретичні підходи до визначення поняття «юридична відповідальність». *Вісник ХНУВС*. 2014. № 3 (66). С. 6–15.
3. Луць Л. А. Загальна теорія держави та права: навч.-метод. посіб. (за кредит.-модул. системою) / Л. А. Луць. Київ: Атіка, 2007. 412 с.
4. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник / О. Ф. Скакун; пер. з рос. Харків: Консум, 2001. 656 с.
5. Популярна юридична енциклопедія / кол. авт.: С. П. Погребняк, В. В. Головченко, В. С. Ковальський (кер.) та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 528 с.
6. Олейніков С. М. Юридична відповідальність як діалектика категорій «правова свобода» та «правовий обов'язок» в поведінці особи. *Наукові записки НаУКМА*. 2012. С. 65–67.
7. Головченко В. В. Юридична термінологія: довідник / В. В. Головченко, В. С. Ковальський, С. О. Комаров. Київ: Інтер, 1998. 224 с.
8. Теорія держави і права: підручник для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків, 2014. 368 с.
9. Малеин Н. С. Правонарушение: понятие, причины, ответственность. Москва, 1985. 192 с.
10. Теория государства и права: учеб. / А. С. Пиголкин, А. Н. Головистикова, Ю. А. Дмитриев, А. Х. Саидов; под ред. А. С. Пиголкина. Москва, 2005. 613 с.
11. Волинка К. Г. Теорія держави і права: навч. посіб. Київ, 2003. 240 с.

12. Общетеоретическая юриспруденция: учеб. курс / Под. ред. Ю. Н. Оборотова. Одесса, 2011. 436 с.
13. Базылев Б. Т. Юридическая ответственность: теоретические вопросы: учеб. пособ. Красноярск, 1985. 120 с.
14. Кодекс законів про працю України: Закон УРСР від 10 грудня 1971 року № 322-08 / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1971. додаток до № 30. Ст. 375.
15. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40(44). Ст. 356.
16. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 року № 2947-III / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21(22). Ст. 135.
17. Савчин М. В. Конституційне право України: підруч. / Відп. ред. проф., д. ю. н. М. О. Баймуратов. Київ, 2009. 1008 с.
18. Адміністративне право: підруч. / За заг. ред.: Ю. П. Битяка, В. М. Гарашука, В. В. Зуй. Харків, 2010. 624 с.
19. Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закла. і ф-тів. Київ, 2001. 347 с.
20. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон УРСР від 7 грудня 1984 року № 8073¹-X / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1984. додаток до № 51. Ст. 1122.
21. Андрійко О. Ф. Державний контроль в Україні: організаційно-правові засади: навч. посіб. / О. Ф. Андрійко; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ: Наук. думка, 2004. 300 с.
22. Лук'янець Д. М. Нормативні конструкції як основа кодифікації в адміністративному праві. *Правова держава: щоріч. наук. пр.* Київ, 2013. Вип. 14. С. 263–267.

23. Права громадян у сфері виконавчої влади: адміністративно-правове забезпечення реалізації та захисту: [монографія] / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ: Наук. думка, 2007. 586 с.
24. Ткаченко Ю. В. Конституційно-правова відповідальність: природа, структура. *Проблеми законності*. Вип. 39: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій. Харків, 1999. 293 с.
25. Государственная дисциплина и ответственность / Под ред. Л. И. Антоновой и Б. И. Кожохина. Л., 1990. 152 с.
26. Дмитриев Ю. А. Проблема контроля и ответственности в деятельности органов государственной власти. *Государство и право*. 1996. № 4. С. 88–89.
27. Майданник О. О. Конституційно-правова відповідальність: ознаки, підстави, суб'єкти. *Право України*. 2006. № 2. С. 92–95.
28. Бутусова Н. В. Поняття та особливості конституційно-правової відповідальності. *Університетські наукові записки*. 2008. № 4. С. 79–83.
29. Фрицький О. Ф. Проблеми конституційної відповідальності в Конституції України (окремі питання). *Державно-правова реформа в Україні*. 2007. С. 185–187.
30. Демків Р. Я. Конституційне право України: курс лекцій / Р. Я. Демків. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 332 с.
31. Майданник О. О. Конституційне право України: Навч. посіб. / О. О. Майданник. К: Алерта, 2011. 380 с.
32. Книш В. В. Теоретико-правове дослідження позитивної та негативної конституційно-правової відповідальності. *Проблеми формування національної правової системи України та її адаптація до європейського права*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 5–6 травня 2017 року). Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2017. С. 112–120.

33. Про статус народного депутата України: Закон України від 17 листопада 1992 року № 2790-XII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 3. Ст. 17.

34. Конституційне право України: підручник / Л. К. Байрачна, Ю. Г. Барабаш, Ф. В. Веніславський, В. І. Кичун, В. П. Колісник. Х.: Право, 2008. 416 с.

35. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 9 квітня 1999 року № 586-XIV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 20(21). Ст. 190.

36. Борденюк В. Законодавче закріплення та основні проблеми правового регулювання інституту конституційно-правової відповідальності органів місцевого самоврядування в Україні (на основі аналізу норм конституційного та муніципального права). *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. Івано-Франківськ: Юридичний ін-т Прикарпатського нац. ун-ту ім. В. Стефаника. 2012. Випуск XX. С. 32–39.

37. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.

38. Гринюк Р. Ф. Правове регулювання конституційно-правової відповідальності суддів в Україні. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. Івано-Франківськ: Юридичний ін-т Прикарпатського нац. ун-ту ім. В. Стефаника. 2014. Випуск XXI. С. 52–61.

39. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

40. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21 грудня 2016 року № 1798-VIII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 7(8). Ст. 50.

41. Федькович О. Особливості позитивної (перспективної) та негативної (ретроспективної) конституційно-правової відповідальності органів прокуратури. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2012. Вип. 5. С. 94–98.

42. Про Прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2(3). Ст. 12.

43. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.

44. Про санкції: Закон України від 14 серпня 2014 року № 1644-VII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 40. Ст. 2018.

45. Книш В. В. Поняття та класифікація санкцій конституційно-правової відповідальності суб'єктів конституційних правовідносин. *Університетські наукові записки*. 2014. Вип. 10. С. 82–89.

46. Виборчий кодекс України: Закон України від 19 грудня 2019 року № 396-IX / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 7(9). Ст. 48.

47. Про громадянство України: Закон України від 18 січня 2001 року № 2235-III / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 13. Ст. 65.

48. Міжнародне право: [навчальний посібник] / за загальною редакцією доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента Академії правових наук України М.В. Буроменського. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 336 с.

49. Антонович М. М. Міжнародне публічно право: Навчальний посібник для студентів ВУЗів / М. М. Антонович. К. : КМ Академія, 2003. 308 с.
50. Пронюк Н. В. Сучасне міжнародне право: [навчальний посібник] / Н. В. Пронюк. 2-е вид., змін. та допов. К. : КНТ, 2010. 344 с.
51. Рудик П. А. Теорія держави: основні теорії, концепції, підходи до вивчення: навчальний посібник / П. А. Рудик. К.: Алерта, 2015. 288 с.
52. Проект статей об ответственности государств за международно-противоправные деяния. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/intorg_responsibility.pdf (дата звернення: 23.03.2021).
53. Лисовский В. И. Международное право / В. И. Лисовский. К. : Киевский государственный университет им. Т.Г. Шевченко, 1995. 478 с.
54. Василенко В. А. Ответственность государства за международное правонарушение. К.: Вища школа, 1976. 276 с.
55. Бардін А. В. Санкції в механізмі міжнародно-правової відповідальності. Процесуальні аспекти. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2010. Випуск 29. С. 150–155.
56. Лукашук И. И. Право международной ответственности. М.: Волтерс Клувер, 2004. 405 с.
57. Коваленко С. О. Види і форми міжнародно-правової відповідальності. *Публічне право*. 2014. № 2. С. 113–120.
58. Статут Організації Об'єднаних Націй. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 23.03.2021).
59. Камишанський М. М. Компенсація та реституція: обрання адекватної форми відшкодування шкоди за міжнародне правопорушення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2016. Вип. 24. С. 140–144.

60. Касинюк І. В. Колізії правового регулювання міжнародної відповідальності держав за вчинення акту агресії. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. № 8. С. 95–100.

61. Виступ на пленарній сесії П'ятого саміту Східного партнерства. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2351099-vistup-porosenka-na-samiti-shidnogo-partnerstva.html> (дата звернення: 23.03.2021).